

ZOFIA ŚWIDA-LAGIEWSKA

ZASADA SWOBODNEJ OCENY DOWODÓW NA TLE SYSTEMU ZASAD PROCESU KARNEGO

I

Zagadnieniem zasad prawa zajmuje się zarówno teoria prawa, charakteryzując ogólnie zasady dotyczące różnych gałęzi prawa, jak i szczegółowe dyscypliny prawa, w których właściwe im zasady tworzą określony system. Zawsze aktualna i bogata problematyka zasad procesu karnego była znów żywo omawiana w literaturze prawniczej na tle kodyfikacji z 1969 r.¹

Przedmiotem tego opracowania jest określenie charakteru zasady swobodnej oceny dowodów jako zasady prawa z punktu widzenia niektórych poglądów przedstawicieli teorii prawa i jako zasady procesu karnego z punktu widzenia nauki procesu karnego oraz ustalenie jej miejsca w różnych systematykach zasad procesu karnego, a także jej związku z innymi zasadami.

Przedstawiciele nauki reprezentują w kwestii zasad różne, czasem kontrowersyjne poglądy i stosują rozmaite systematyki zasad. Zagadnienia te zostaną tutaj poruszone tylko w związku z zasadą swobodnej oceny dowodów.

Zasada swobodnej oceny dowodów jest jedną z obowiązujących, skodyfikowanych zasad procesu karnego, a także procesu cywilnego PRL. W procesie karnym określa ją art. 4 § 1 k.p.k.: „sędziowie orzekają na podstawie swego przekonania wysnutego z przeprowadzonych dowodów i opartego na ich swobodnej ocenie z uwzględnieniem wskazań wiedzy oraz doświadczenia życiowego”. W nauce procesu definiuje się istotę tej zasady na podstawie tekstu art. 4 § 1 k.p.k., podkreślając przede wszystkim brak skrępowania regułami prawnymi czy ustawowymi, czy też dowodowymi, a także dyrektywami jakichkolwiek organów lub osób².

¹ M. in. J. Haber, *Podstawowe zasady procesu karnego w świetle projektu k.p.k.*, PiP 1969, z. 2; A. Marek, *Pojęcie zasady procesu karnego*, PiP 1970, z. 3-4; T. Taras, *O niektórych zasadach polskiego procesu karnego w świetle przepisów nowego kodeksu postępowania karnego z 1969 r.*, Pal. 1970, nr 11.

² Problematyce definicji zasady swobodnej oceny dowodów oraz podstawowym pojęciom związanym z tą zasadą poświęcam osobny artykuł. Ponadto — o zasadzie

II

W teorii prawa podkreśla się ogromne znaczenie zasad prawa w całości systemu prawa³.

1) K. Opałek i J. Wróblewski dzielą zasady prawa na: a) zasady systemu prawa, tj. normy (lub ich konsekwencje) prawa pozytywnego, które mają charakter „zasadniczy” i b) reguły, które nie są normami prawa pozytywnego, tzw. postulaty systemu prawa. Właśnie ze względu na dużą i wielostronną rolę zasad systemu prawa uznano, że należy odgraniczyć je od postulatów prawa⁴. Zasady dotyczące poszczególnych dziedzin prawa określa J. Wróblewski jako zasady części systemu prawa, które są konkretyzacją zasad ogólnych i stanowią środek ich realizacji⁵.

Zasada swobodnej oceny dowodów w procesie karnym stanowi, w myśl tych poglądów, zasadę części systemu prawa wyrażoną w normie prawa pozytywnego. Na jej charakter „zasadniczy”, zgodnie z przyjętymi przesłankami, wskazuje przede wszystkim sformułowanie tej zasady w normie, która umieszczona jest w przepisach ogólnych kodeksu postępowania karnego (art. 4 § 1 w dziale I — Przepisy wstępne). Ważne też jest istnienie przepisów, które zabezpieczają realizację zasady swobodnej oceny dowodów w postępowaniu karnym.

2) S. Wronkowska, M. Zieliński i Z. Ziemiński wyróżniają dwa rodzaje pojmowania zasad prawa: a) opisowe — jako pewnego typu ukształtowania instytucji prawnej (funkcjonalnie powiązanego zespołu norm), odnoszącej się do określonej dziedziny spraw i b) dyrektywne — jako dyrektywy postępowania⁶. Zdaniem autorów termin „zasada prawa” na-

swobodnej oceny dowodów — patrz M. Lipczyńska, *Zasada swobodnej oceny dowodów a wskazanie Sądu Najwyższego w zakresie oceny dowodów (ze szczególnym uwzględnieniem ekspertyzy pisma ręcznego)*, w: *Zagadnienie dowodu z ekspertyzy pisma ręcznego*, Prace Naukowe U.Śl. w Katowicach, 1976, nr 148; E. Merz, *Z problematyki swobodnej oceny dowodów w postępowaniu karnym*, Pal. 1961, nr 9; tenże, *O swobodnej ocenie dowodów w postępowaniu karnym Polski Ludowej*, Pal. 1961 nr 10. Definicje zasady swobodnej oceny dowodów w systemie zasad procesowych patrz: M.-Cieślak, *Polska procedura karna*, Warszawa 1971, s. 344 i n.; W. Daszkiewicz, *Proces karny*, Toruń 1976, s. 108 i n.; S. Kalinowski, *Polski proces karny*, Warszawa 1971, s. 89; M. Lipczyńska, A. Kordik, Z. Kegel, Z. Świda-Łagiewska, *Polski proces karny*, Warszawa 1975, s. 83; A. Murzynowski, *Istota i zasady procesu karnego*, Warszawa. 1976, s. 319; M. Siewierski, J. Tylman, O. Olszewski, *Postępowanie karne w zarysie*, Warszawa 1971, s. 33; S. Śliwiński, *Polski proces karny przed sądem powszechnym*, Warszawa 1961, s. 76; T. Taras, E. Skrętowicz, R. Kmieciak, *Proces karny*, Lublin 1975, s. 84.

³ K. Opałek, J. Wróblewski, *Zagadnienia teorii prawa*, Warszawa 1969, s. 94 i n.; J. Wróblewski, *Zagadnienia teorii wykładni prawa ludowego*, Warszawa 1959, S. 272 i n.

⁴ K. Opałek, J. Wróblewski, op. cit., s. 92 i n.

⁵ J. Wróblewski, op. cit., s. 264.

⁶ S. Wronkowska, M. Zieliński, Z. Ziemiński, *Zasady prawa*, Warszawa 1974, s. 24 i n.

leżałoby używać jedynie dla określenia zasad ujmowanych dyrektywalnie, natomiast w stosunku do „zasad” ujmowanych opisowo termin „zasada” można zastąpić terminem „typ” lub „wzorzec”⁷.

Na gruncie procesu karnego przeprowadzenie takiego podziału byłoby trudne⁸. Zasady procesowe tworzą system charakteryzujący określony model postępowania karnego. Wyodrębnienie z tej całości pewnych zasad (np. zasady skargowości), aby nazwać je typem lub wzorcem, w praktyce komplikowałoby przyjęte systematyki zasad.

Z drugiej strony sposób sformułowania definicji zasad procesowych w nauce procesu karnego⁹ wskazuje również na trudność przeprowadzenia takiego rozgraniczenia. Definicje te często zawierają jednocześnie elementy dyrektywne, a także elementy opisowe — zwykle w postaci elementu dotyczącego prawidłowości wyrażonej przez zasadę prawa oraz elementu informującego o pełnieniu przez zasadę roli wzorca ukształtowania jakiejś instytucji prawnej lub zespołu instytucji. Ten sposób definiowania teoretycy prawa uznają za niewłaściwy, dający niespójne semiotyczne pojęcie¹⁰. Jednakże wskazuje on także na to, że poszczególne zasady nie zawsze dadzą się jednoznacznie zaliczyć do jednej z tych grup.

Zasada swobodnej oceny dowodów w procesie karnym na tle tych poglądów jest zasadą prawa, która ujęta jest dyrektywalnie, ponieważ zawiera nakazanie pewnego postępowania. Jednakże wskazanie określonych adresatów tej normy postępowania stwarza pewne trudności¹¹. M. Cieślak, uznając, że jest to dyrektywa organizująca, która wskazuje sposób zorganizowania procesu karnego, jako adresata tej dyrektywy przyjmuje ustawodawcę, któremu zakazuje się tworzenie prawnych reguł dowodowych¹². Za adresatów zaś dyrektywy umieszczonej przez ustawodawcę w przepisie ustawy, nie wymienionymi wprawdzie wprost, można uznać organy procesowe i uczestników procesu, którzy powinni w pełni respektować decyzje sądu orzekającego, zgodnie z wyrażoną w k.p.k. zasadą swobodnej oceny dowodów¹³. Sędziowie orzekający są natomiast podmiotami uprawnionymi do swobodnej oceny dowodów, należycie uzasadnionej.

Zasadę swobodnej oceny dowodów można też uznać za zasadę ujętą opisowo, bo pełni rolę pewnego wzorca ukształtowania sposobu oceny dowodów przez sąd orzekający w procesie karnym¹⁴.

⁷ Ibidem, s. 209.

⁸ Co przyznają autorzy, patrz ibidem, s. 29.

⁹ Patrz przypis 2.

¹⁰ S. Wronkowska i inni, op. cit., s. 36 i n.

¹¹ M. Cieślak, *Polska procedura...*, s. 345; S. Wronkowska i inni, *Zasady...*, j.w., s. 182.

¹² M. Cieślak, *Polska procedura ...*, s. 345.

¹³ Patrz też podobnie S. Wronkowska i inni, *Zasady...*, s. 183.

¹⁴ Ibidem, s. 43.

III

Pojęcie wzorca zbliżone jest do pojęcia modelu oraz pojęcia zasady w sensie abstrakcyjnym.

1) Ogólne pojęcie „modelu” jest wieloznaczne¹⁵. W odniesieniu do zasad procesowych używa się niekiedy pojęcia „modelu” w dwu płaszczyznach: a) do całości zasad jako systemu i b) do poszczególnych zasad.

Ad a) Zasady uznaje się za kształtujące model procesu karnego¹⁶ lub też określa się, że zasady jako idee, które mają znaczenie podstawowe, charakteryzują konkretny model procesu karnego¹⁷. W odniesieniu więc do systemu zasad procesowych pojęcie modelu oznacza zespół elementów pewnego modelu wyznaczających i odróżniających ten układ od innych. Model w tym znaczeniu to bądź ukształtowanie idei, która powinna być realizowana, bądź przedstawienie układu rzeczywistego. Zasada swobodnej oceny dowodów stanowi jeden z elementów w modelu procesu karnego PRL.

Ad b) W odniesieniu do poszczególnych zasad procesowych pojęcie modelu jest używane jako przedstawienie pewnych cech wyznaczających idealny wzorzec danej zasady. Zasada obowiązująca w praktyce jest bliżej lub dalej od modelu, zależnie od ilości wyjątków w ustawie¹⁸.

Można przyjąć, że zasada swobodnej oceny dowodów w ujęciu modelowym ma następujące cechy: a) przedmiotem oceny sędziów orzekających powinny być wszelkie istniejące w sprawie dowody i służyć temu wszelkie dostępne środki, b) ocena powinna być swobodna, ograniczona jedynie zakresem przeprowadzonych dowodów, wskazaniem wiedzy i doświadczeniem życiowym, c) ocena powinna być należycie uzasadniona; d) dokonane ustalenia faktyczne powinny odpowiadać prawdzie¹⁹.

2) W nauce procesu karnego podstawowy jest, wprowadzony przez M. Cieślaka, podział na zasady w sensie abstrakcyjnym i zasady w sensie konkretnym. „Zasada procesowa w sensie abstrakcyjnym to nie związane z żadnym systemem procesowym ogólne wskazanie możliwego kierunku rozwiązania w ustawie jakiegoś zagadnienia procesowego”²⁰. Jest to więc pewien wzorzec, idealny model. Możliwe kierunki rozwiązania zagadnienia są zwykle dwa — sobie przeciwne. W tym sensie mówi się o zasadach przeciwstawnych, które odzwierciedlają te kierunki.

¹⁵ Np. 1) Model jako układ, którego zadaniem jest imitowanie wyróżnionych cech innego układu zwanego oryginałem — *Mały Słownik Cybernetyczny*, Warszawa 1973, s. 238, 2) model jako idealny wzorzec.

¹⁶ S. Kalinowski, *Polski proces...*, s. 46.

¹⁷ M. Lipczyńska i inni, *Polski proces...* s. 75.

¹⁸ J. Wróblewski, *Sądowe stosowanie prawa*, Warszawa 1972, s. 207.

¹⁹ Patrz też J. Wróblewski, *Z zagadnień prawdy sądowej*, Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne 1975, t. 2, s. 18.

²⁰ M. Cieślak: *Polska procedura...*, s. 204 i n.

Na gruncie oceny dowodów można zgodnie z tym ujęciem wyróżnić dwie przeciwstawne zasady — zasadę swobodnej oceny dowodów oraz zasadę legalnej (formalnej) oceny dowodów jako dwa przeciwne kierunki rozwiązania.

Zasada procesowa w sensie konkretnym to zasada abstrakcyjna w postaci występującej w danym systemie procesowym²¹. Naruszyć w praktyce można tylko zasadę konkretną. Zbliżenie zasady konkretnej do zasady abstrakcyjnej (podobnie jak do modelu zasady jako idealnego wzorca) zależne jest od ilości wyjątków w ustawie. Im mniejsza ilość wyjątków, tym bardziej zasada konkretna zbliża się do wzorca zasady abstrakcyjnej.

3) Zasady procesu karnego wyrażone w przepisach ogólnych (wstępnych) k.p.k. są zwykle sformułowane w sposób modelowy, a wyjątki wynikają z dalszych przepisów ustawy. Podstawowy jest oczywiście przepis definiujący zasadę. Natomiast ustalając funkcjonowanie zasady konkretnej, obowiązującej w danym systemie prawa, należy uwzględnić wszystkie przepisy wiążące się z realizacją tej zasady w praktyce. Powstałe wątpliwości rozwiązuje się zgodnie z zasadą podstawową.

W związku z podziałem zasad na abstrakcyjne i konkretne, wyłania się problem, czy mogą istnieć dwie przeciwstawne zasady w jednym systemie prawa, a więc czy wyjątki mają walor zasad²². W doktrynie procesu karnego są w tej materii różne zdania. Reprezentowany jest pogląd, że przeciwstawne zasady mogą niekiedy występować równolegle w procesie karnym²³. M. Cieślak wyróżnia tu zasady dominujące i uzupełniające bądź zasady równoważące się²⁴. Wyrażony jest także pogląd odmienny, który uznaje, że obowiązuje tylko jedna zasada, która może mieć (nawet liczne) wyjątki²⁵.

Pewne zasady procesowe przeciwstawne wyrażające jakieś podstawowe idee, które są ze sobą sprzeczne, nie mogą razem współistnieć, a więc nie mogą występować w jednym systemie prawnym. Natomiast w stosunku do niektórych zasad dotyczących formy procesu, np. zasada ustności i zasada pisemności, które równoważą się, trudno przyjąć, która z przeciwstawnych stanowi prawidłowość, ponieważ różne formy obowiązują przy różnych czynnościach procesowych.

Zasada swobodnej oceny dowodów wyrażająca idee, która jest sprzeczna z ideą wyrażoną przez przeciwstawną zasadę legalnej oceny dowodów, jest oczywiście jedyną obowiązującą w naszym procesie karnym. Nielicz-

²¹ Ibidem, s. 205; A. Marek, *Pojęcie zasady* ..., s. 544 i n.

²² A. Marek, *Pojęcie zasady* ..., s. 542.

²³ M. Cieślak, *Polska procedura*..., s. 209; S. Kalinowski, *Polski proces*..., s. 47; M. Lipczyńska i inni, *Polski proces*..., s. 28; S. Śliwiński, *Polski proces*..., s. 69.

²⁴ M. Cieślak, *Polska procedura*..., s. 208.

²⁵ W. Daszkiewicz, *Proces*..., s. 68; A. Marek, *Pojęcie*..., s. 548; A. Murzynowski, *Istota* ..., s. 119; M. Siewierski, *Postępowanie* ..., s. 39.

ne ograniczenia w pełnej jej realizacji wynikają z przepisów k.p.k. Ustalenie zakresu wyjątków zależy od ujęcia kwestii oceny dowodów²⁶.

4) Na marginesie poruszonych kwestii zasad w sensie abstrakcyjnym i w sensie konkretnym należy wspomnieć o pojęciach: norma abstrakcyjna i norma konkretna, które dotyczą innych zagadnień. Z. Ziemiński normą konkretną nazywa normę, która wskazuje jednorazowe podjęcie określonego czynu w pewnych określonych okolicznościach. Natomiast norma abstrakcyjna nakazuje bądź zakazuje zachować się w pewien rodzajowo określony sposób ilekroć zajdą okoliczności pewnego rodzaju²⁷. Zgodnie z tym zasada swobodnej oceny dowodów, wyrażona w przepisie art. 4 § 1 k.p.k. stanowiąc zasadę w sensie konkretnym, jest normą abstrakcyjną.

IV

Przedstawiciele nauki dokonują różnych, aczkolwiek czasem zbliżonych do siebie systematyk zasad procesowych. W systematykach tych uwzględniają zwykle związki łączące poszczególne zasady, stosunki hierarchii czy współzależności pomiędzy zasadami. Uznaje się związek zasady swobodnej oceny dowodów jako zasady typu kinetycznego (funkcjonalnego) z niektórymi innymi zasadami tego typu, a także jej związek z zasadami typu organizacyjnego (ustrojowego)²⁸.

1) Zasada swobodnej oceny dowodów zaliczana jest przez tych przedstawicieli nauki procesu karnego, którzy nie dokonują szczegółowej systematyki zasad do podstawowych zasad procesu karnego lub do jego naczelných zasad²⁹. W bardziej rozwiniętych systematykach zasada ta umieszczana jest wśród zasad regulujących postępowanie dowodowe³⁰, określana bywa nawet ukoronowaniem prawa dowodowego³¹. Podkreśla się jej podporządkowanie zasadzie prawdy materialnej, uznanej za nadrzędną w grupie zasad dotyczących ujawnienia prawdy i prowadzenia dowodów w procesie³².

2) Przedstawiciele nauki teorii prawa, zajmując się zasadami różnych gałęzi prawa, zaznaczają przede wszystkim związek zasady swobodnej oceny dowodów z instytucją sędziego lub sądu. Zalicza się ją do zespołu (klasy) zasad dotyczących wymiaru sprawiedliwości, a w tym do grupy zasad dotyczących ustalania stanów faktycznych³³.

²⁶ M. Cieślak, *Polska procedura ...*, s. 347.

²⁷ Z. Ziemiński, *Logiczne podstawy prawoznawstwa*, Warszawa 1966, s. 67.

²⁸ S. Śliwiński, *Polski proces ...*, s. 75.

²⁹ W. Daszkiewicz, *Proces...*, s. 107; M. Cieślak, *Polska procedura...*, s. 213.

³⁰ A. Murzynowski, *Istota ...*, s. 127.

³¹ M. Siewierski i inni, *Postępowanie ...*, s. 44.

³² M. Lipczyńska i inni, *Polski proces...*, s. 81.

³³ S. Wronkowska i inni, *Zasady ...*, s. 182.

Zasadę swobodnej oceny dowodów ujmuje się też jako gwarancję niezawisłości sędziego na odcinku postępowania dowodowego³⁴. Gwarancje niezawisłości sędziowskiej S. Włodyka dzieli na gwarancje ustrojowe i procesowe. Wśród czterech gwarancji procesowych, tj. instytucji z zakresu postępowania sądowego zabezpieczających niezawisłość sędziowską, wymienia autor zasadę swobodnej oceny dowodów³⁵.

3) W doktrynie procesu karnego problem gwarancji procesowych i stosunku zasad prawnych do gwarancji procesowych jest przedmiotem różnych interpretacji³⁶. Przy poszczególnych zasadach procesu powstaje zagadnienie gwarancji procesowych w znaczeniu środków prawnych zabezpieczających realizację konkretnych zasad w procesie karnym, przy czym niekiedy podkreśla się, że jedna zasada stanowi gwarancję realizacji innej zasady.

Zasadę swobodnej oceny dowodów uznaje się za jedną z ważnych gwarancji dla osiągnięcia prawdy materialnej³⁷, stanowiącej cel postępowania dowodowego. Zasadę swobodnej oceny dowodów określa się też, jak już wspomniano, jako gwarancję niezawisłości sędziowskiej³⁸. Można jednak także zauważyć, że realizację swobodnej oceny dowodów gwarantuje obowiązująca zasada niezawisłości sędziowskiej. Należy zgodzić się, że charakter gwarancyjny mają w różnym stopniu wszystkie normy karno-procesowe³⁹.

Biorąc pod uwagę rozróżnienie norm sankcjonowanych i sankcjonujących⁴⁰ — zasada procesowa stanowi normę sankcjonowaną, a przepisy będące gwarancją jej realizacji to normy sankcjonujące, które określają praktyczną rolę zasady w procesie⁴¹.

Realizację zasady swobodnej oceny dowodów gwarantują przepisy k.p.k., dotyczące zarówno toku postępowania dowodowego, jak i organizacji oraz uprawnień sądu.

V

Wszystkie zasady dotyczące postępowania dowodowego są ze sobą ściśle powiązane, ponieważ w różnych aspektach regulują ten sam przedmiot. Zasady te warunkują się i dopełniają.

1) Najściślejszy związek łączy zasadę swobodnej oceny dowodów z zasadą prawdy materialnej (obiektywnej), która jest nadrzęd-

³⁴ S. Włodyka, *Ustrój organów ochrony prawnej*, Warszawa 1975, s. 110.

³⁵ Ibidem, s. 106 i n.

³⁶ M. in. M. Cieślak, *Polska procedura...*, s. 371; M. Lipczyńska, *Polski proces...*, s. 76; A. Murzynowski, *Istota...*, s. 110; T. Taras, *Proces...*, s. 19.

³⁷ M. Cieślak, *Polska procedura ...*, s. 348.

³⁸ S. Włodyka, *Ustrój...*, s. 81.

³⁹ M. Cieślak, *Polska procedura ...*, s. 371.

⁴⁰ J. Wiszniewski, *Zarys encyklopedii prawa*, Warszawa 1966, s. 118.

⁴¹ A. Marek, *Pojęcie zasady...*, s. 546.

na, bo wyraża cel ostateczny postępowania dowodowego i stanowi dyrektywę prawidłowej wykładni wszelkich przepisów w zakresie tego postępowania. Zasada prawdy materialnej wskazuje, że podstawą wszelkich rozstrzygnięć muszą być ustalenia faktyczne odpowiadające prawdzie, a więc zgodne z obiektywną rzeczywistością (art. 2 § 1 pkt 2 k.p.k.). Proces karny ukształtowany jest tak, aby umożliwić realizację tej zasady. Zasada swobodnej oceny dowodów bezpośrednio zabezpiecza realizację zasady prawdy materialnej, ponieważ jedynie w warunkach swobodnej oceny dowodów sędziowie dokonać mogą ustaleń faktycznych prawdziwych (przy legalnej ocenie dowodów końcowym efektem byłaby prawda formalna). Jednocześnie obowiązująca zasada prawdy materialnej określa, że dokonana ocena dowodów musi być zgodna z przekonaniem sędziów o prawidłowości ustaleń faktycznych a także, że sędziowie muszą udowodnić prawdziwość ustaleń uzasadniając w sposób dostateczny przyjęty w decyzji stan faktyczny.

Poszukiwanie prawdy w procesie karnym, a więc realizacja zasady prawdy materialnej, może odbywać się jedynie zgodnie z przepisami k.p.k. Pewne ograniczenia w tym zakresie przewidział ustawodawca kierując się względami aksjologicznymi i prakseologicznymi (np. zakazy dowodowe). Ograniczenia te również dotyczą realizacji zasady swobodnej oceny dowodów w przedmiocie zakresu dostępnych do oceny dowodów.

2) Zasady domniemania niewinności i *in dubio pro reo* stanowią przy ocenie dowodów wskazówki kierunku rozstrzygnięcia, jeżeli sędziowie w wyniku przeprowadzonych dowodów nie wyrobili sobie przekonania. Istnienie tych zasad stanowi dla wymiaru sprawiedliwości dodatkowe zobowiązanie do przeprowadzenia dokładnego postępowania dowodowego i następnie podjęcia prawidłowej decyzji. Sędziowie orzekając powinni wyczerpać wszelkie sposoby i środki, aby zakres przeprowadzonych dowodów pozwolił na uzyskanie subiektywnego stanu pewności, będącego cechą przekonania o stanie faktycznym sprawy (a co za tym idzie o winie lub niewinności oskarżonego). Jeżeli jednak nie usunięte zostaną wątpliwości i brak jest przekonania, to rozstrzygnięcie nie może być na niekorzyść oskarżonego (art. 3 § 3 k.p.k.). Ustawa nie wskazuje, o jaki rodzaj wątpliwości chodzi. W doktrynie istnieje pogląd, że przepis dotyczy jedynie wątpliwości co do okoliczności faktycznych⁴², a także pogląd, że odnosi się zarówno do okoliczności faktycznych, jak i do kwestii prawnych, zwłaszcza do zagadnienia wykładni przepisów prawnych⁴³.

Przy ocenie dowodów zasada ta obowiązuje zarówno przy ocenie posz-

⁴² A. Murzynowski, *Istota...*, s. 287; J. Nelken, *Ciężar dowodowy w procesie karnym*, NP 1969, nr 6; T. Taras, *O niektórych ...*, s. 69.

⁴³ M. Cieślak, *Polska procedura...*, s. 342; M. Lipczyńska, *Znaczenie i funkcje zasady „in dubio pro reo” w procesie karnym*, PiP 1967, z. 10.

czególnych dowodów, jak i całokształtu materiału dowodowego w sprawie⁴⁴.

Domniemanie niewinności jest domniemaniem prawnym, które obowiązuje w toku całego postępowania aż do wydania wyroku prawomocnego. Obowiązkiem sądu, jeżeli brak przeszkód procesowych, jest wydanie rozstrzygnięcia tzw. materialnego (w przedmiocie winy i kary). Wyrok skazujący wydany w wyniku postępowania dowodowego musi być dostatecznie udowodniony i zgodny z przekonaniem sądu. Wyrok taki po uprawomocnieniu się obala domniemanie niewinności. Natomiast brak udowodnienia istnienia stanu faktycznego, wskazującego na winę oskarżonego, a więc brak przekonania, oznacza że zasada domniemania niewinności obowiązuje i sąd wyda wyrok uniewinniający.

3) Sędziowie uprawnieni do swobodnej oceny dowodów są jednocześnie zobowiązani do przestrzegania zasady obiektywizmu (bezstronności), a więc do badania i uwzględniania okoliczności zarówno na korzyść, jak i na niekorzyść oskarżonego (art. 3 § 1 k.p.k.). Dowody przedstawione przez oskarżenie i obronę powinny być jednakowo uważnie rozpatrywane i oceniane. Łączy się z tym zasada inicjatywy dowodowej sądu wyrażająca uprawnienie, a nawet obowiązek sądu do zbierania materiału dowodowego w sprawie. Ciężar dowodowy spoczywa w zasadzie na oskarżycielu, który powinien udowodnić zasadność oskarżenia. Jednakże sąd, nie będąc związany materiałem dowodowym przedstawionym przez strony, sam powinien dbać, aby zakres przeprowadzonych dowodów był możliwie najszerszy i dotyczył wszelkich okoliczności istotnych, aby każda wersja zdarzenia była zbadana. Obowiązkiem sądu jest również inicjatywa w przedmiocie uwzględnienia wskazań wiedzy, a więc wykorzystania wszelkiej wiedzy specjalistycznej dostępnej w danej sprawie.

4) Zasady określające sposób przeprowadzenia postępowania dowodowego wpływają bezpośrednio na zakres przeprowadzonych dowodów i ich ocenę, a więc na realizację zasady swobodnej oceny dowodów. Warunki oceny dowodów w sądzie I instancji i w sądzie II instancji są różne, ponieważ różne jest obowiązywanie pewnych zasad związanych z tokiem postępowania przed tymi sądami. Pełna realizacja wszelkich zasad związanych z postępowaniem dowodowym ma miejsce przed sądem I instancji.

Ocena sędziów orzekających w I instancji dotyczy dowodów przeprowadzonych na rozprawie zgodnie z zasadą bezpośredniości.

⁴⁴ Zasada *in dubio pro reo* kształtuje się odmiennie w sprawach dotyczących zniesławienia (art. 178 kk). Łączy się to z przerzuceniem ciężaru dowodowego na oskarżonego, który chcąc uniknąć skazania powinien udowodnić prawdziwość postawionego zarzutu (art. 179 k.k.). Brak dowodów co do prawdziwości zarzutu będzie więc świadczył na niekorzyść oskarżonego. Patrz też A. Zoll, *Z problematyki odpowiedzialności karnej za pomówienie*, Pal. 1974, nr 5.

Zasada bezpośredniości różnie bywa interpretowana w nauce⁴⁵. Postulaty wyrażone przez zasadę bezpośredniości wpływają na zakres i sposób przeprowadzonych dowodów, a w konsekwencji na prawidłowość dokonanej oceny.

Przedmiotem oceny sądu I instancji jest całokształt materiału dowodowego, który sędziowie bezpośrednio poznają na rozprawie. Natomiast jeżeli sędzia był świadkiem czynu, o który sprawa się toczy, musi być wyłączony od udziału w sprawie (art. 30 § 1 p. 4 k.p.k.). Sędzia ma sobie wyrobić przekonanie nie będąc zasugerowany własnymi subiektywnymi spostrzeżeniami zdarzenia.

Drugi aspekt zasady bezpośredniości, uznawany za podstawowy⁴⁶ dotyczy rodzaju przeprowadzonych dowodów. Dowodami, które podlegają ocenie na rozprawie powinny być przede wszystkim dowody tzw. pierwotne, oryginalne, a nie pochodne. Sąd stanowiąc odbiorcę informacji powinien otrzymać możliwie najmniej zniekształcony przez nadawcę przekaz informacji. Wyjątki od realizacji zasady bezpośredniości są ściśle przewidziane przez ustawę.

5) W prawidłowej realizacji zasady swobodnej oceny dowodów pomocne są zasady, które łączą się z zasadą bezpośredniości i postulują, aby proces karny, a szczególnie rozprawa główna była zwartym ciągiem czynności bez nie uzasadnionych przerw. Pozwala to na ocenę materiału dowodowego w całokształcie i sprzyja powstawaniu przekonania sędziowskiego. Są to zasady nieprzerwalności (ciągłości) koncentracji procesu (materiału dowodowego).

6) Zasady szybkości ekonomii procesowej nie zawsze są w zgodzie z realizacją zasady swobodnej oceny dowodów. Jeżeli materiał dowodowy danej sprawy jest bardzo obszerny, różnorodny lub kontrowersyjny, wymaga to przeprowadzenia wielu czynności, posługiwania się w szerokim zakresie wiedzą specjalistyczną. Takie postępowanie wpływa na długotrwałość procesu karnego.

Szybkość postępowania dowodowego, a więc szybkość podjęcia decyzji ważna jest ze względu na szereg czynników m. in. prewencję szczególną i ogólną, realizację gwarancji procesowych, realizację zasad bezpośredniości, ekonomii procesowej i wielu innych.

Jednakże istotne jest, aby realizacja zasady szybkości procesowej w konkretnej sprawie nie była sprzeczna z realizacją zasady prawdy materialnej, a więc również z zasadą swobodnej oceny dowodów.

7) Ocena dowodów sędziów orzekających jest swobodna, ale nie dowolna. Granice tu wyznaczają elementy wymienione w art. 4 § 1 k.p.k. (przeprowadzone dowody, wskazania wiedzy i doświadczenie życiowe), a

⁴⁵ Patrz T. Nowak, *Zasada bezpośredniości w polskim procesie karnym*, Poznań 1971.

⁴⁶ M. Cieślak, *Polska procedura ...*, s. 327 i n.

przede wszystkim zasada kontroli instancyjnej obowiązująca w procesie karnym.

Podstawową rolę pełni tu uzasadnienie przyjętych ustaleń faktycznych przez sąd, które stanowi najbardziej istotny zewnętrzny wyraz dokonanej oceny, zgodnie z przekonaniem sędziowskim. Dla kontroli prawidłowości ustaleń ważne jest zarówno uzasadnienie wyroku (art. 372 § 1 pkt 1 k.p.k.), jak i uzasadnienie zdania odrębnego, jeżeli miało miejsce (art. 101 § 3 k.p.k.). Zarzut błędu w ustaleniach faktycznych przyjętych za podstawę orzeczenia, jeżeli mógł on mieć wpływ na treść tego orzeczenia (art. 387 pkt 3 k.p.k.), podniesiony w skardze rewizyjnej przez stronę, może być podstawą uchylenia lub zmiany wyroku przez sąd odwoławczy.

8) Podmiotem uprawnionym przez ustawę do swobodnej oceny dowodów są sędziowie orzekający. Zasady związane z instytucją sądu pomagają w realizacji zasady swobodnej oceny dowodów. Najściślej z tą zasadą związana jest zasada niezawisłości sędziowskiej. Sędziowie, będąc organem niezawisłym, mogą oceniać dowody kierując się jedynie przepisami ustawy i swoim przekonaniem.

Sędziowie uczestnicząc w postępowaniu dowodowym wyrabiają sobie przekonanie indywidualne w przedmiocie ustaleń faktycznych. Podstawą decyzji w procesie jest jednak przekonanie kolektywne. Ważne więc jest obowiązywanie zasad kolegialności i udziału czynnika ludowego. Przekonanie kolektywne powstałe w wyniku narady i głosowania gwarantuje większą niż w przypadku jednoosobowej decyzji trafność oceny. Dla prawidłowości oceny i powstawania przekonania kolektywnego istotny jest postulat, aby skład sądzący w trakcie procesu nie ulegał zmianom.

Udział czynnika ludowego w orzekaniu może być czynnikiem pozytywnym przy aktywnej roli ławników, szczególnie w przedmiocie uwzględnienia doświadczenia życiowego tak ważnego w ocenie dowodów.

VI

Zasady procesowe mają niezaprzeczalnie duże znaczenie dla teorii i dla praktyki. Stanowią fundament jednolitości stosowania prawa oraz są wskazaniem kierunku, w jakim należy interpretować przepisy. Zasada swobodnej oceny dowodów pełni istotną rolę w postępowaniu dowodowym procesu karnego, a ustalenie jej charakteru i miejsca wśród zasad procesowych uwypukla jej znaczenie wśród zasad procesu karnego.

LE PRINCIPE DE LA LIBRE APPRÉCIATION DES PREUVES

Résumé

Le contenu de cet article est la détermination du caractère du principe de la libre appréciation des preuves exprimée dans l'article 4 § 1 du code de procédure pénale comme: 1) les principes du droit et 2) les principes de la procédure pénale.

Ad 1) Prenant en considération les définitions et les divisions des principes du droit, on peut constater, que le principe de la libre appréciation des preuves est le principe de la partie du système du droit exprimé dans la norme du droit positif et aussi le principe du droit qui est conçu de la manière directive.

Ad 2) En prenant en considération l'essence du principe de la libre appréciation, des preuves comme le principe de la procédure pénale on a fixé sa relation aux notions du modèle, du modèle du principe et à la notion du principe au sens abstrait et au sens concret.

En tenant compte des diverses systématiques des principes de la procédure dans la doctrine de la procédure pénale on a montré le lieu du principe de la libre appréciation des preuves dans ces systématiques et ensuite la liaison de ce principe avec les autres principes de la procédure, surtout avec le principe de la vérité matérielle, de la présomption d'innocence *in dubio pro reo*, du principe de la preuve immédiate, du principe de l'indépendance des juges et avec les autres.